

5. Гальперин П.Я. Введение в психологию: Учебное пособие для вузов. – М.: Книжный дом „университет”, 2000. – 336 с.
6. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України. –№ 5 (500), 20 січня 2004. – С. 1-13.
7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т.– М.: Педагогика, 1983. – Т.1. – 392 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с.
9. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология: Учеб. для студ. сред. пед. учеб. заведений – М.: Академия, 2001. – 288 с.

УДК 37.013.78:371.4 (092) (477)

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ СУТНОСТІ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Чертова К.М., аспірант

Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

У статті надається аналіз педагогічної і соціально-педагогічної літератури з питань теоретичної спадщини і практичного досвіду видатного педагога-гуманіста В.Сухомлинського, значення його вкладу в соціально-педагогічну теорію розуміння соціальної сутності виховання.

Ключові слова: виховання, особистість, виховні впливи.

Чертова К.М. ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНОЙ СУЩНОСТИ ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДСТВЕ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО / Луганский национальный университет, Украина.

В статье представлен анализ педагогической и социально-педагогической литературы по вопросам теоретического наследия и практического опыта выдающегося педагога-гуманиста В.Сухомлинского, а также рассматривается значение для социально-педагогической теории его вклада в понимание социальной сущности воспитания.

Ключевые слова: воспитание, личность, воспитательные воздействия.

Chertova K.M. THE PROBLEM OF SOCIAL IDENTITY OF UPBRINGING IN V.O. SUHOMLYNSKEY'S PEDAGOGICAL INHERITANCE / Lugansk National University, Ukraine.

The article deals with the analysis of pedagogical and social-pedagogical literature about theoretical heritage and practical experience of outstanding pedagogue V.Suhomlinskogo and his understanding of social content of upbringing.

Key words: upbringing, personality, upbringing influences.

Становлення соціальної педагогіки як самостійної наукової дисципліни, яке розпочалося в нашій країні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, актуалізує вивчення її історико-педагогічних аспектів. Майже в усіх соціально-педагогічних виданнях останнього десятиліття є розділ чи параграф, у яких тією чи іншою мірою висвітлюється історія соціальної педагогіки. Останнім часом з'явилися дисертації, публікації, які спеціально розглядають генезис соціально-педагогічної теорії й практики (М. Галагузова, Л. Штефан та ін.).

Прийнято вважати, що найбільш плідним періодом розвитку соціальної педагогіки в Україні є 20-і роки ХХ століття. Саме в цей час, розвиваючись у межах загальної педагогіки, вона досягла великих успіхів завдяки діяльності відомих діячів просвітництва й педагогів: Г. Гринька, А. Макаренка, О. Попова, М. Скрипника та інших. Справжнє ж народження педагогіки відносять до 90-х років ХХ століття.

Принципово не заперечуючи подібні твердження, усе ж відзначимо, що в сучасній історико-педагогічній літературі гідно не оцінено значення для становлення вітчизняної соціальної педагогіки процесів, які відбуваються в теорії й практиці навчання й виховання підростаючих поколінь у 50-х – 60-х роках ХХ століття. Саме в цей час розквітнув талант видатного українського педагога-гуманіста В. Сухомлинського (1918–1970 рр.), теоретична спадщина й практичний досвід якого, безумовно, стосувались і соціально-педагогічних проблем.

Останнім часом виконано значну кількість дисертаційних досліджень, опубліковано цілий масив статей, у яких аналізуються педагогічні погляди й досвід В. Сухомлинського. У частині з них (Т. Кочубей, В. Кравцов) досліджуються загальнопедагогічні ідеї видатного діяча просвітництва [1; 2]. Більшість же досліджень присвячено вивченню внеску В. Сухомлинського в теорію й практику виховання. У дисертації В.І. Кіндрата розглянуто проблему патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. Сухомлинського [3], у дослідженні А. Семеза висвітлено питання морального виховання [4], у дисертаційній роботі Н. Тарапки – естетичного виховання. Вчені аналізували погляди В. Сухомлинського на проблеми самовиховання школярів (О. Дуда [5]), взаємин особистості й колективу (Г. Калмиков [6]), організації позакласної навчально-виховної діяльності учнів (Т. Остапівська [7]). Погляди відомого павлівського педагога на теоретичні й практичні аспекти соціального виховання школярів представлено в публікаціях фрагментарно й поверхово. Ми вважаємо, що без їх ретельного аналізу неможливо. Тому мета статті полягає в аналізі та інтерпретації генезису соціально-педагогічного знання в науково педагогічну доробку В.О. Сухомлинського.

Важливе значення для розвитку соціально-педагогічної теорії має глибокий і всебічний аналіз В. Сухомлинським проблеми соціальної сутності виховання. В. Сухомлинський переконливо довів, що соціальна сутність виховання проявляється передусім у соціальному характері цілей виховання. Може здатися, що його міркування з приводу виховних цілей абсолютно збігаються з офіційною позицією, зафіксованою й неодноразово відтвореною в радянській педагогічній науці. Насправді ж судження павлівського педагога з цього приводу відрізняються глибиною й ґрунтовністю.

В. Сухомлинський був цілком певен, що орієнтиром для педагогічного цілепокладання може бути тільки ідея всебічного й гармонійного розвитку особистості, реалізація якої потребує глибокого розуміння її багатогранної сутності, філософського, соціального й педагогічного аспектів [8, 74]. Педагог був далекий від думки представляти всебічний і гармонійний розвиток особистості тільки як зацікавленість суспільства, як деяке суспільне, державне чи партійне замовлення. Не заперечуючи, що суспільство в майбутньому буде мати потребу в усебічній і гармонійній особистості, він разом з тим підкреслював, що всебічний розвиток особистості – „це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб” [Там само]. Разом із тим, підкреслював В. Сухомлинський, розмірковувати про цю проблему не можна без винятково важливого застереження: усебічний розвиток виступає як гармонія того, що людина дає суспільству, і того, що вона отримує, споживає.

Як бачимо, соціальна сутність мети виховання за Сухомлинським виявляється в тому, що в ній гармонізуються інтереси особистості й суспільства, що тільки її досягнення забезпечить реалізацію соціальної сутності людини. „Якщо людина відчуває свою участь у житті суспільства, у його розвитку, – писав В. Сухомлинський, – вона створює не тільки матеріальні цінності для людей – вона створює й саму себе” [9, 452].

Думка про неможливість створити й реалізувати себе поза суспільством підкріплюється ідеєю повинності. Людина, на думку Сухомлинського, не може жити одна, найвищим

щастям і радістю людства є спілкування з іншими людьми. Тому сенс життя полягає в тому, „що всі ми повинні” [10, 197], а людина, яка звільнила себе від повинності, перетворюється в „раба своїх примх”. На думку видатного педагога, мудрість людської повинності „саме й полягає в тому, щоб бачити й внутрішньо вирішити, де винен ти і де винні тобі” [Там само].

Соціальний характер виховання проявляється також у багатоманітності виховних впливів, яких зазнає особистість у процесі життєдіяльності. Це пов'язано з тим, що людина „з першого у своєму житті подиху – ... істота суспільна. Суспільна сутність людини проявляється в її відносинах, зв'язках, взаєминах з іншими людьми” [9, 474]. У результаті цього особистість прилучається до суспільства, стає його часткою, тобто соціалізується. А соціалізація, соціальне формування людини здійснюється не тільки в школі в рамках цілеспрямованого виховного процесу, але й під впливом багатьох соціальних чинників.

Обговорення конкретних життєвих доль, на думку В. Сухомлинського, приводить до проблеми гармонії педагогічних впливів – кореневої, основоположної закономірності виховання. Сутність цієї проблеми проста й полягає в тому, що педагогічний ефект кожного впливу на особистість залежить від того, наскільки продумані, цілеспрямовані, ефективні інші впливи [11, 259]. Ігнорування того факту, що будь-який вплив на особистість втрачає свою силу, якщо немає сотні інших впливів, призводить найчастіше до відставання педагогічної науки від життя. Будь-яка закономірність перетворюється на порожній звук, якщо не реалізуються сотні інших закономірностей, оскільки між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленостей [Там же, 260].

Гармонізація виховних впливів неможлива без координації зусиль різноманітних виховних сил. В. Сухомлинський категорично заперечував проти думки про те, що є якийсь головний чинник виховання. Він порівнює дитину з брилою мармуру, „до якої одночасно прийшли зі своїми різцями кілька скульпторів і заповзялися вирізьбити скульптуру, одухотворити її, втілити в ній людський ідеал” [12, 568]. До таких скульпторів або чинників виховання педагог відносить: а) сім'ю; б) особистість педагога з усіма його духовними багатствами, мудрістю, знаннями, вміннями, захопленнями, життєвим досвідом; в) колектив з усією його потужною силою виховного впливу; г) саму особистість вихованця (самовиховання); г) цілком непередбачених різьбярів (друзі на вулиці, родичі й т. ін.). У ході виховання необхідно домогтися, щоб усі „скульптори-вихователі” завжди діяли як добре злагоджений симфонічний оркестр. Тільки в цьому випадку буде легко розв'язуватись багато проблем, через які часто схрещуються й ламаються педагогічні мечі й списи.

В. Сухомлинський говорить про те, що необхідна гармонія творення Людини й що чуйним, мудрим, досвідченим, обережним і сміливим диригентом цієї гармонії повинен стати педагог. Успішність виконання цієї місії, яка відрізняється неймовірною складністю й делікатністю, залежить від низки умов. По-перше, педагогові необхідно бачити всю сукупність виховних чинників, усвідомлювати роль кожного з них у формуванні особистості. По-друге, у процесі виховання не можна скрупульозно розділяти обов'язки й відповідальність між різноманітними виховними силами, оскільки людська особистість твориться не частинами, а цілісно. „Ніколи не намагайтесь суворо розділяти обов'язки: ось за це відповідаєте ви, сім'я, а за це ми – школа, – писав Сухомлинський. За розумове виховання відповідає не тільки школа, дуже багато може й повинна зробити також сім'я, щоб наше спільне дітище було розумним, мудрим, щоб воно тонко розуміло й глибоко відчувало” [12, 570]. По-третє, педагог, озброєний педагогічною наукою, повинен піклуватися про підвищення педагогічного потенціалу інших виховних сил, бути „світочем науково-педагогічного знання”.

Особливо велику увагу В. Сухомлинський приділяв забезпеченню тісної взаємодії школи й сім'ї. Слід підкреслити, що наприкінці 50-х – на початку 60-х років знову проявилась тенденція до недооцінки ролі сім'ї у вихованні. Це було пов'язано з прийняттям 15 вересня 1956 року постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про організацію шкіл-інтернатів”, у якому ставилось завдання організувати новий тип навчально-виховного закладу, здатного „розв'язувати на більш високому рівні завдання підготовки всебічно розвинених, освічених будівників комунізму” [13, 248]. До шкіл-інтернатів передусім приймалися діти одиноких матерів, інвалідів війни й праці, сироти, а також діти, для виховання яких були відсутні умови в сім'ях. 26 травня 1959 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР затвердили заходи з розвитку шкіл-інтернатів у 1959 – 1965 роках. Ставилось завдання довести кількість дітей у навчально-виховних закладах цього типу до 2,5 млн. осіб, а в майбутньому домогтися, щоб усі бажаючі могли виховувати своїх дітей у цих школах [14, 255].

Відзначимо, що в обговоренні проблем організації шкіл-інтернатів разом з іншими працівниками народної освіти брав участь і В. Сухомлинський, який виступав на багатьох нарадах, конференціях з цього питання. Його позиція відрізнялась від загальних поглядів, оскільки Василь Олександрович не погоджувався з поглядом на школу-інтернат як головну, провідну ланку системи народної освіти.

Перш за все, він закликав не заохочувати здавання дітей до шкіл-інтернатів, а домагатися того, щоб батьки повсякденно самі виховували власних дітей. Ті ж з них, хто прагне уникнути своїх обов'язків, пропонував піддавати громадському засудженню й позбавляти високого права й звання батьків. В. Сухомлинський застерігав від неправильного, хибного уявлення про громадське виховання, яке полягає в тому, що суспільство повинне виділити зі свого середовища людей, які цілком займатимуться вихованням дітей іншої частини суспільства. Сутність суспільного виховання, на думку В. Сухомлинського, полягає в тому, що „інтереси кожної сім'ї й усього суспільства цілком збігаються, і суспільство доручає кожній сім'ї не тільки народжувати (для цього великого розуму й великих здібностей не треба), але й виховувати дітей, суспільство ставить перед кожною сім'єю цю вимогу в якості обов'язку, сім'я об'єднує свої зусилля із зусиллями школи, суспільство створює сприятливі умови саме для такого виховання” [15, 396]. Суспільний характер виховання означає, що, виховуючи своїх дітей, сім'я виконує громадське доручення, один з найважливіших громадських обов'язків.

Удосконалення, поглиблення суспільного характеру виховання, на думку Сухомлинського, означає не применшення, а навпаки, посилення ролі сім'ї. Завдання школи полягає не в підміні сім'ї як виховного органу, а в посиленні її виховного потенціалу. У зв'язку з цим В. Сухомлинський уживає термін „шкільно-сімейне виховання”, яке являє собою систему, де школа й сім'я не тільки діють разом, ставлячи перед дітьми одні вимоги, але і є одностудцями, поділяють одні переконання, завжди виходять із тих самих принципів, не припускають ніколи розбіжностей ні в цілях, ні в процесі, ні в засобах виховання [8, 93].

Створення „шкільно-сімейного виховання” неможливе без високої педагогічної культури сім'ї й усього суспільства. У Павлівській середній школі, якою керував В. Сухомлинський, батьки й матері оволодівали особливою батьківською педагогікою, тобто елементарним колом знань про те, як істота, що народилась від людини, стає людиною. Для цього було створено спеціальну педагогічну школу для батьків із чотирма відділеннями: дошкільним; для батьків учнів I – III класів; IV – VIII класів; IX – X класів.

В. Сухомлинський також постійно говорив про необхідність установавання тісного зв'язку школи з усім суспільством. Він наполягав на тому, щоб школа все більше ставала відкритою системою, і закликав стимулювати активність робітників,

колгоспників, інтелігенції в справі виховання, називаючи це знаменним явищем часу. Сухомлинський радів, що представники різних професій тепер ідуть до школи вже „не тільки для того, щоб дізнатися, як навчаються діти: вони хочуть разом з учителями знайти ефективні шляхи покращення виховного процесу” [16, 127].

Посилення впливу громадськості на педагогічний процес не знижує, а навпаки, підвищує роль школи й учителя, піднімає теорію й практику навчання й виховання на більш високий рівень. У цих умовах працівники школи й представники педагогічної науки повинні прагнути до „педагогізації” суспільства.

Як бачимо, ключовим словом, що характеризує соціальність виховання, на думку В. Сухомлинського, є гармонія. Він говорить про гармонію потреб та інтересів суспільства й держави в справі виховання з потребами й інтересами самої особистості. Ця гармонія виражається в ідеї всебічного й гармонійного розвитку. Соціальність виховання повинна забезпечуватися також гармонією педагогічних впливів, гармонією творення Людини.

Для надання соціальності виховному процесу необхідна також соціальна активність самої особистості, її скерованість до втілення в життя й соціального, і педагогічного аспектів ідеї всебічного розвитку особистості. З цією метою виховну роботу Павліської середньої школи було підкорено вихованню колективізму, яке розпочиналось зі створення справжнього уявлення про свободу й щастя як про повинність і відповідальність перед суспільством, і формуванню потреби в праці. Тільки колективізм і творча праця, яка переживається як духовна потреба, зможуть уберегти дитину від громадянської інфантильності, яка призводить до обмеження інтелектуальних інтересів. „Ми у своїй практичній роботі, – відзначав В. Сухомлинський, – прагнемо побудувати колективістські взаємини таким чином, щоб кожен вихованець відчував себе активним учасником суспільного життя, став віч-на-віч з найвищим і найдосконалішим, найскладнішим і найвимогливішим колективом – суспільством, народом, Батьківщиною” [9, 450]. З участі в справах, у яких яскраво виражений дух громадянськості, починається самовиховання, яке є фундаментом виховного процесу, оскільки ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховує.

Прагнення до самовиховання повинне підтримуватися педагогом і, в кінцевому рахунку, визначати його діяльність. У зв'язку з цим Сухомлинський відзначав, що сам характер, соціальні основи нашого суспільства вимагають, щоб головною сполучною ланкою між вихователем і вихованцем були щирі бажання: бажання вихованця стати кращим і бажання педагога бачити вихованця кращим, ніж він є зараз.

Таким чином, В. Сухомлинський глибоко усвідомлював соціальну сутність виховання, яка, на його думку, проявляється в тому, що виховні цілі не просто формулюються як „соціальне замовлення”, а виростають із суспільної потреби, яка проявляється як гармонія потреб особистості й суспільства. Разом із тим видатний український педагог розумів, що реальний педагогічний процес школи не відповідає соціальній сутності й запропонував низку заходів для надання шкільному навчанню й вихованню рис соціальності. Він наполягав на гармонізації виховних впливів, гармонізації виховної діяльності різноманітних виховних сил, передусім школи, сім'ї й громадськості, на активній участі вихованця в громадському житті, у ході якого він творить себе. Осмислення цих положень є завданням наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочубей Т.Д. Філософія дитинства в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Центральний ін-т післядипломної пед. освіти АПН України. – К., 2001. – 18 с.

2. Кравцов В.О. Принцип природовідповідності виховання у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Криворізький держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2001. – 19 с.
3. Кіндрат В.К. Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1998. – 16 с.
4. Семез А.А. Виховання моральних цінностей молодших школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 1998. – 18 с.
5. Дуда О.О. Самовиховання школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 19 с.
6. Калмиков Г.В. Проблеми взаємин між особою і колективом у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2000. – 18 с.
7. Остапйовська Т.Т. Форми організації позакласної навчально-виховної діяльності учнів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / АПН України. – К., 1996. – 16 с.
8. Сухомлинский В.А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности // Избр. произв.: В 5 т. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1979. – С. 59 – 220.
9. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива // Избр. произв.: В 5 т. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1979. – С. 427 – 668.
10. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека // Избр. произв.: В 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1979. – С. 159 – 446.
11. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям // Избр. произв.: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1980. – С. 7 – 300.
12. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю // Избр. произв.: В 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1979. – С. 447 – 698.
13. Об организации школ интернатов. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 15 сентября 1956 г. // Народное образование в СССР: Сб. документов. 1917 – 1973 гг. – М.: Педагогика, 1974. – С. 247 – 249.
14. О мерах по развитию школ-интернатов в 1959 – 1965 гг. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 26 мая 1959 г. // Народное образование в СССР: Сб. документов. 1917 – 1973 гг. – М.: Педагогика, 1974. – С. 254 – 255.
15. Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упор. Л.Д. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 393 – 402.
16. Сухомлинский В.А. Общество и учитель // Избр. произв.: В 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1980. – С. 115 – 129.